

Izlaganje na znanstvenom skupu
UDK 316.77(497.1)

Demokratizacija medija i razvoj višestranačkog sustava

LJILJANA BAČEVIĆ

Institut društvenih nauka u Beogradu

Sažetak

Problemi s kojima se suočavaju masovni mediji u Jugoslaviji odražavaju poteškoće prerastanja jednopartijskog u višepartijski, demokratski pluralistički politički sustav. Vladajuće partije ne pokazuju mnogo razumijevanja za stvaranje demokratskih medija i demokratske komunikacije. Idealno bi stanje bilo postojanje velikih nezavisnih medija, u kojima bi bio osiguran ravnopravan utjecaj partije na vlasti i parlamentarne opozicije.

Postoji mnogo definicija demokratskih medija i demokratizacije medijskog sistema, i u svima je — čini mi se bez izuzetka — naglašena sloboda (oslobađanje) medija: demokratski mediji su slobodni mediji, i obratno (slobodni od državne kontrole ili od kontrole drugih nosilaca vlasti, moći i vlasništva). Imajući, međutim, u vidu istorijski i politički kontekst, ipak smatram da bi se demokratizacija medija u savremenom jugoslovenskom društvu (kao i u istočnovećevropskim zemljama posle sloma socijalizma) mogla najprikladnije definisati kao proces (pre)raspodele uticaja i kontrole nad medijskim sistemom. Osim toga, smatram da bi u konkretnim jugoslovenskim uslovima elementarni nivo demokracije i demokratizacije medija pretpostavljao i elementarni nivo komunikacije između republičkih javnosti posredstvom medija. Ne smatram, međutim, da bi ovaj potonji uslov obezbeđivao lako prevazilaženje međusobnih sukoba na republičkom, pokrajinskom i nacionalnom planu, jer oni nisu posledica nesporazuma zbog nedovoljne međusobne komunikacije, već posledica realne oprečnosti ciljeva i interesa (pre svega na ekonomskom planu). Bilo bi doista lepo ako bi se, na primer, sukob oko cena u oblasti energetike, ili sukob oko federalne — kofederalne opcije mogao razrešiti u sferi komunikacija, ali to nije moguće: ti i slični sukobi se moraju razrešavati tamo gde su i nastali. Time, naravno, ni za trenutak ne dovodim u pitanje tezu da mediji i komuniciranje posredstvom medija omogućavaju bolje međusobno razumevanje, barem u smislu korektnog upoznavanja sa opredeljenjima i stavovima sukobljenih strana, što je neophodan, premda nikako i dovoljan uslov za nalaženje rešenja za seriju problema sa kojima je suočeno savremeno jugoslovensko društvo.

Kada je reč o medijima kao činiocima medurepubličke i medunacionalne komunikacije, u onom smislu kako ih je svojevremeno konceptualizirao profesor Vreg (Vreg, 1975; 1978), treba imati u vidu da u sklopu jugoslovenskog medijskog sistema pravi uslovi za međusobnu komunikaciju nisu zapravo nikada ni postojali. Prvo, i objektivni i subjektivni domet televizijskih centara pa i radio-stanica dosta je podudaran sa republičkim i pokrajinskim granicama, a medurepublička cirkulacija štampe je veoma skromna. Tako, na primer, od početka sedamdesetih godina do danas učešće tiraža dnevnih listova koji prelazi republičke granice u ukupnom tiražu dnevnih listova sistematski se smanjuje za po 1% godišnje — od 15% u 1972. do 10% u 1990. godini.

Drugo, sva tri medija (štampa, radio i televizija) su nedovoljno razvijena, što jasno pokazuju najelementarniji podaci o odnosima između broja stanovnika i domaćinstava i broja radio i televizijskih prijemnika i tiraža štampe. Unutar ove nedovoljne razvijenosti postoje velike razlike između republika i pokrajina, a najveće u raširenosti dnevne štampe. Dok, na primer, u Sloveniji i Hrvatskoj na jedan primerak dnevnog lista koji se rastura u tim zajednicama »dolazi« osam stanovnika, u Vojvodini je ta cifra 10, u Crnoj Gori i Užoj Srbiji — 11, u Bosni i Hercegovini — 13, u Makedoniji — 25, a na Kosovu i Metohiji — 38. To znači da je samo u Sloveniji, Hrvatskoj i Vojvodini dostignut (prema UNESCO-ovom standardu) elementarni nivo komuniciranja putem dnevne štampe (odnos od 10 stanovnika na jedan primerak dnevnog lista), dok su ostale teritorijalne zajednice još uvek ispod tog elementarnog nivoa, a posebno Kosovo i Metohija i Makedonija. Razlike u pogledu dometa dnevne štampe ne ukazuju samo na problematičnost pretpostavke o ovom mediju kao sredstvu medurepubličke komunikacije, već i na razlike u kulturnom nivou (čija su i posledica i indikator), a o kulturnim razlikama da i ne govorim. Vrlo sam skeptična u pogledu mogućnosti za ravnopravnu komunikaciju između teritorijalnih zajednica između kojih su razlike u nacionalnom dohotku po stanovniku, isto kao i razlike u raširenosti dnevne štampe po stanovniku, na nivou jedan prema pet, a razlike u uznapredovalosti procesa modernizacije još i veće.

No, ako se vratim medurepubličkoj cirkulaciji dnevne štampe, bitno je imati u vidu da je i ta skromna cirkulacija najvećim delom jednosmerna: u ukupnoj medurepubličkoj cirkulaciji dnevne štampe listovi koji se štampaju u Beogradu na srpskohrvatskom jeziku učestvuju sa 80% (ovo učešće je početkom sedamdesetih godina prelazilo 90%, i od tada do danas se sistematski smanjuje). Sve druge republike imaju negativan »uvozno-izvozni« saldo (posebno Crna Gora i Makedonija), izuzimajući Hrvatsku u kojoj, i zbog smanjivanja »uvoza«, i zbog povećanja »izvoza« od sedamdesetih godina do danas odnos između »uvezenog« i »izvezenog« tiraža gotovo dostiže vrednost od jedna prema jedan, pa i Kosovo i Metohija, gde je zbog povećanja »izvoza« odnos skoro jedan prema dva. Najveći deo tiraže iz Uže Srbije otprema se u Bosnu i Hercegovinu (8% od ukupno štampanog tiraža dnevnih listova), Crnu Goru (4%), Hrvatsku (4%) i Makedoniju (3%). U ukupno distribuiranoj dnevnoj štampi u Crnoj Gori dnevni listovi iz Uže Srbije čine pak 58%, u Bosni i Hercegovini i Makedoniji — po 29%, a u Hrvatskoj — 6%.

Pored toga što je jednosmerna, medurepublička cirkulacija štampe je i prividna. Prvo, otpremanje štampe iz nekih teritorijalnih zajednica (Crna Gora, Makedonija, Vojvodina) ima brojčane iznose koji su tek nešto veći od onih za koje se može pretpostaviti da čine tiraž koji primaju biblioteke, državne ustanove, mediji i sl. Drugo, unutar republika i pokrajina u kojima se distribuira štampa iz drugih, čitalačka publika se strukturira na čitaoce ove grupe listova, i na čitaoce listova iz svoje republike (pokrajine). Praksa čitanja dva dnevna lista je, kao što je opšte poznato, u jugoslovenskih uslovima prava retkost, a nalaženje takvih čitalaca u medijskim istraživanjima najviše nalikuje nalaženju igle u plastu sena.

Takođe je opšte poznat fenomen »medijskog rata« koji se sa primirjima, zatišjima i promenljivom srećom vodi dvadeset godina. Pokušaj demokratizacije jugoslovenskog društva kroz povećanje broja subjekata odlučivanja (decentralizacijom, dakle), izveden početkom sedamdesetih godina, i nacionalna kriza koja mu je prethodila srušili su jedinstveni jedno-partijski monopol nad medijskim sistemom. Uspostavljeno je nekoliko nacionalno-partijskih monopola (uz trajne i privremene principijelne i neprincipijelne koalicije) nad republičkim, pokrajinskim i nacionalnim medijima, a u isto vreme pojavljuju se i »paralelni« mediji, van institucionalizovane strukture medijskog sistema. Čini mi se — mada ne bih mogla da navedem konkretne empirijske dokaze — da je početkom sedamdesetih godina »medijski rat« voden sa opipljivim protivnicima: jedan list, radio-stanica, televizijski centar, novinar i sl. polemisaio je sa drugima na način iz koga se koliko-toliko moglo razumeti ili barem naslutiti (pročitati »između redova«) šta druga strana tvrdi. Sa protokom vremena način se menja: informacije, argumenti i stavovi suprotne strane postaju — ponavljam, čini mi se — sva manje važni, a polemike prerastaju u nacionalne i (ili) stranačke monologe.

Ekonomska i politička kriza sa kojom se Jugoslavija suočila početkom osamdesetih godina ispoljila se u medijima najpre kao revizija prošlosti da bi — sa sve očiglednijim neuspehom političkog sistema samoupravnog socijalizma — u drugoj polovini, a posebno krajem osamdesetih počelo i preispitivanje sadašnjosti. Logična žrtva tog preispitivanja bila je vladajuća partija, budući da je ona bila nosilac neuspelog ekonomskog i političkog sistema. Vladajuća partija (ili partije) pokušale su da izlaz nađu u jačanju identifikacije sa nacijom i u brzom i temeljnom odustajanju od — takoreći do juče — neprikosnovenih ideoloških vrednosti i ciljeva (samoupravljanje, društvena svojina i sl.).

Krajem 1989. i početkom 1990. godine, sa slomom socijalizma u Istočnoj Evropi, političke promene u Jugoslaviji su se toliko ubrzale da je ona od jednopartijske države gotovo preko noći postala država sa više od 200 političkih stranaka, pokreta i organizacija. Novoformirane stranke nije lako klasifikovati, pogotovo ne u smislu zapadnoevropske leve, desne i centra, a građani (kao i neke stranke, uostalom) pokazuju znatnu meru nesnalaženja u novoj situaciji. Višestranački izbori u Sloveniji i Hrvatskoj, po mom mišljenju, odrazili su opredeljivanje protiv vladajuće partije, i nacionalnu homogenizaciju, a tek potom prihvatanje programa određene političke partije ili koalicije. U izborima u drugim republikama može se takođe očekivati isti trend, s tim što će, idući od severozapada

kao jогоistoku komunističke partije (odnosno stranke — naslednice), po mom mišljenju, biti sve uspješnije (što ne mora da podrazumeva i pobeđu na izborima).

Da su i prerastanje jednopartijskog sistema u višepartijski, i demokratizacija medija u tim uslovima popriličan hod po mukama pokazuju problemi koji se ispoljavaju u medijima. Vladajuće partije ne pokazuju mnogo razumevanja za stvarnu demokratizaciju medija. U Sloveniji i Hrvatskoj nastoji se da se medijski sistem podvrgne jednopartijskoj kontroli, u ostalim teritorijalnim zajednicama da se monopol vladajuće partije ni na koji način ne dovede u pitanje. U republikama u kojima predstoje višestranački izbori mogu se očekivati »personalne promene« u medijima u zavisnosti od rezultata izbora, a njihova temeljnost zavisice od sličnosti izbornog rezultata sa rezultatom u Sloveniji i Hrvatskoj. Pri tome uopšte ne mislim na odlazak sa ključnih mesta u redakcijama onih ljudi koji su se potpuno identifikovali sa partijom koja izgubi izbore; naprotiv, mislim da je to njihova moralna obaveza, i da karijeru treba da nastave u partijskim medijima. Centralni mediji bi, po mom mišljenju, morali da budu ili partijski nezavisni, ili bi pak u njima morali biti obezbeđeni uslovi za ravnopravan uticaj i partije na vlasti i parlamentarne opozicije.

U Sloveniji i Hrvatskoj, a posebno u drugoj republici, zahvaljujući većinskom izbornom sistemu, opozicija nema uticaj koji je srazmeran broju birača — ni u skupštinama, ni u medijima. Po mom mišljenju, jačanje položaja opozicije je jedino rešenje za demokratizaciju medijskog sistema, u onom smislu kako sam demokratizaciju na početku definisala — kao peraspodelu uticaja i kontrole nad medijima. Premda opozicija ima mogućnosti da formira vlastite medije, a u nekim od centralnih listova i radio, pa i televizijskih programa već ima određen uticaj, normiranje i legalizacija uticaja nad medijskim sistemom doprinela bi procesu demokratizacije medija.

Pokretanje nezavisnih listova u privatnom vlasništvu jeste jedno od mogućih rešenja na planu demokratizacije medijskog sistema, ali treba imati u vidu finansijske probleme sa kojim će takav list biti suočen na tržištu. Mada ne sumnjam da postoji znatan segment čitalačke publike koji je upravo zainteresovan za objektivni i nezavisan izvor informacija, sumnjam da je taj segment dovoljno velik da obezbedi isplativost investiranja. Takode sumnjam da privatni vlasnik može odoleti iskušenju da vlastite stavove ne prezentira kao objektivne i nezavisne. I ne znam kako će se novinari u tim listovima — formirani u blagodatima dotirane štampe — snalaziti u poziciji najamne radne snage.

No bilo koja varijanta transformacije jugoslovenskih medija čini mi se boljom od vraćanja na obrasce jednopartijskog monopola, odnosno na obrasce osam nacionalno-partijskih monopola. Komuniciranje između republičkih i nacionalnih javnosti nije izvodljivo kroz medije u kojima nema ni elementarno potpunog i objektivnog prezentiranja informacija i stavova ni iz vlastite ni iz drugih teritorijalnih zajednica, niti pak civilizovanog dijaloga između strana u sukobu.

Nezavisni i slobodni mediji bili bi najbolje rešenje, ali u fazi razvoja medijskog sistema u kojoj su takvi mediji izuzetak a ne pravilo, odnosno u fazi razvoja stranačke demokratije i političkog pluralizma u kojoj politički uticaj

opozicije nije srazmeran podršci koju ona ima u javnosti, preraspodela uticaja u sklopu medijskih podsistema republika, pokrajina i nacija u korist opozicije bilo bi sasvim zadovoljavajuće rešenje. Takođe smatram da bi takvo rešenje obezbeđivalo i početne uslove za moguće vannaacionalne koalicije, koje bi mogle biti važne u eventualnim izborima za savezni parlament.

LITERATURA

- Ljiljana Bačević (1984): *Predstave o Beogradu u jugoslovenskoj štampi*, Institut društvenih nauka, Beograd (umnoženo)
- Mihailo Bjelica (1978): »Medurepubličko komuniciranje«. *Informisanje u praksi*, br. 1—3.
- Peter Klinar, Slavko Splichal i Niko Toš (1980): *Informisanost o republikama i pokrajinama, narodima i narodnostima*, Institut društvenih nauka, Beograd (umnoženo)
- Poslovna zajednica izdavača novina Jugoslavije (1970—1990): *Informacije za izdavače novina*, Beograd
- France Vreg (1975): »Medurepubličko komuniciranje i samoupravna integracija«. *RTV Teorija i praksa*, br. 1.
- France Vreg (1978): »Komunikacijski mediji i pluralizam samoupravnih interesa«. U: Matko Meštrović (ur): *Društvenost komunikacije*. Zavod za kulturu Hrvatske, Zagreb.

Ljiljana Bačević

THE DEMOCRATIZATION OF THE MEDIA AND THE EVOLUTION OF THE MULTIPARTY SYSTEM

Summary

The problems facing the mass media in Yugoslavia reflect the difficulties of the evolution of a single-party system into a multiparty democratic political system. The ruling parties do not seem to have much understanding for the forming of democratic media and democratic communication. In an ideal situation one can imagine the existence of large independent media in which an equal influence of the ruling party and of the parliamentary opposition would be secured.